

Filmska povijest Pule

Piše: Željka Ferenčić

Sa svojom tri tisuće godina starom povijesti, Pula je živi grad muzej, koji se kroz svoju bogatu kulturnu prošlost profilirao i kao filmski grad. Dijelom svjetske filmske povijesti postao je od samih početaka kinematografije, budući da se sa sedmom umjetnošću upoznao svega deset mjeseci nakon braće Lumière i njihove praižvedbe u Parizu. Naime, Puljani su imali priliku vidjeti film već 21. studenog 1896. u Politeami Ciscutti (današnjem Istarskom narodnom kazalištu), kad im je u goste stigao putujući kinematograf iz Trsta. No, kako je ta pionirska filmska projekcija protekla uz tehničke poteškoće, pravi filmski ugođaj građani Pule doživjet će tri mjeseca kasnije kada se u podignutom paviljonu na prostoru današnje Šijanske šume, održao se mali desetodnevni festival. Gostujući kinematograf G. Hengel iz Beča, prikazao je neke od prvih filmova braće Lumière, Georges-a Méliès-a, kao i one američke Edisonove proizvodnje, stoga je publika imala priliku vidjeti većinu do tada snimljenih filmova.

Prvotno razdoblje filmske povijesti Pule obilježavaju gostovanja putujućih kinematografa čija se aktivnost može pratiti sve do 1911. godine. Zadržavajući se sa svojom aparaturom na duže ili kraće vrijeme, gostujući kinematografi najčešće su zastajali u ulici Carrara, "ulici putujućih spektakala", s time da su projekcije uglavnom

vršile u improviziranim prostorima poput drvenih baraka i šatora. Izuzetak je činila višenamjenska dvorana Politeame Ciscutti, žila kucavica tadašnjeg kulturnog i društvenog života u Puli, uz koju se vezuje i začetak filmskih festivala i smotri. Naime, tamo je u siječnju 1906. gostovao Salvatore Spina, koji je prikazao niz filmova, uključujući i vlastiti *Od Pule do Divače – komična scena u jednom kupeu II. klase*. Kako bi privukao gledatelje, preporučio im je da na ulaznici zaokruže naslov filma koji procijene najboljim, stoga je to najvjerojatnije bila prva nagrada publike.

U trenutku kada je film prestao biti tehničkom atrakcijom i postao popularnom zabavom, počela su se otvarati prva stalna kina. Općenito govoreći, to se isprva odnosilo na veće gradove gdje je bilo dovoljno potencijalnih gledatelja, a Pula je u to doba bila itekako velik grad (s 59 041 vojnog i civilnog stanovništva). Dapače, druga po veličini nakon Zagreba na području od Drave do mora. Naime, otkako je 1853. postala glavnom austrijskom ratnom lukom, broj stanovnika vrtoglavo je porastao, a svaki četvrti stanovnik bio je vojnik. Također, zahvaljujući njenom strateškom značaju i dobroj povezanosti s razvijenim zemljama, u nju su brzo pristizale novine, pa tako i film. Zapravo, Pula je uz Rijeku, važnu ugarsku tranzitnu luku, prednjačila u stalnim kinematografima. Svoje prvo stalno kino dobila je 3. lipnja 1906., drugo na razini (današnje) Hrvatske. Zvalo se Bioscopio elettrico Internazionale, a nalazilo se pokraj tržnice u tzv. kioscima Priora. No, taj kinematograf nije bio dugoga vijeka, jer ga je vlasnik Ivan Tomnic uskoro prodao, ali će u tom prostoru sve do 1907. djelovati kino Edison.

Iste godine, Pula je dobila i drugo stalno kino imena Excelsior, u vlasništvu izvjesnog Covinija. Ono je ujedno bilo i treće stalno kino na razini Hrvatske, a zahvaljujući dobroj poziciji na Trgu Portarata (Qpola) te samom uređenju dvorane, postalo je glavnom kinodvoranom u gradu. U njemu su projekcije filmova, u to doba nijemih,

bile popraćene klavirskom glazbom, a utorkom i svirkom malog sastava orkestra Carsko-kraljevske mornarice. Za razliku od kina Edison u kojem su se održavale "crne večeri" odabrane samo za vojni garnizon, u Excelsior je odlazila otmjenija publika, što govori o tome da su dotična kina posjećivali gledatelji drugačijeg socijalnog statusa i ukusa.

Sljedeće godine, filmove se moglo pogledati i u Ulici Sergijevaca u kojoj je otvoren još jedan Internazionale (koji će se kasnije dobiti zvučnije ime Leopold po svom vlasniku), a 1908. i u novom kinu Edison. Kako se stalnim kinima pridružio i gostujući Théâtre Pathé Frères u kazalištu, u Puli je zavladała prava konkurencija zbog koje je Excelsior prvi zatvorio svoja vrata. Na toj poziciji aktivirat će se pak kino Minerva u kojem je inače 1908. prikazan prvi ozvučen film, a 1913. izvedena glavna proba kinofona – govorećeg kina u kojem "glumac govori i pjeva". Prema novinskim zapisima, tada je Pula bila drugi europski grad poslije Beča, u kojem je prikazan taj izum T. A. Edisona.

Do 1911. godine, u gradu je naizmjenice bilo otvoreno ukupno sedam stalnih kinematografa, od kojih su tri promijenila vlasnike i nazive, a jedan se ugasio, dok su za usporedbu u znatno većem Zagrebu djelovala svega dva. Budući da su se projekcije filmova vršile uzastopno, očito su kina imala ustaljenu publiku te postala sastavnim dijelom pulske svakodnevice. Sami su filmovi do gledatelja stizali veoma brzo i to preko tršćanskih distributera koji su pak imali direktne veze sa svjetskim distributerima preko Beča. Tako su najznačajniji europski naslovi stizali do Pule već nekoliko tjedana poslije njihove svjetske premijere.

Potom će se postojećoj Minervi, Edisonu i Leopoldu, pridružiti kino Ideal u Ulici Carrara (zgrada današnje FINA-e) te kino Eden iz Ulice Sergijevaca (zgrada uništena tijekom savezničkog bombardiranja u Drugom svjetskom ratu). Tako je do ljeta 1914. godine, u gradu djelovalo pet kina, što je razmjerno razvijena mreža kinematografa za ono vrijeme. No, nakon što je atentat u Sarajevu snažno uzdrmao čitavu monarhiju, u Puli su obustavljene sve javne priredbe uključujući i kina. Specifična situacija uslijedila je pak u svibnju 1915., nakon talijanske objave rata Austro-Ugarskoj zbog koje je u Puli, glavnoj bazi austrijske ratne flote, zavladało opsadno stanje. U gradu su ostali samo najnužniji službenici, a jahač apokalipse - glad, pogodio je sve one koji su u njemu ostali. No, i u takvim okolnostima kina su uglavnom nastavila s radom. Neka su se ugasila (Eden), dok su neka promijenila ime, najvjerojatnije zbog toga što

su im vlasnici bili deportirani (npr. u prostorijama nekadašnjeg Edisona počeo je djelovati kinematograf Crvenog križa, a u prostoru Minerve – kino Novara). Uz to, povremene projekcije vršene su u kazalištu Ciscutti i Mornaričkom kasinu (današnjem Domu hrvatskih branitelja).

Kao i u svim zaraćenim zemljama, pulska su kina tijekom Prvog svjetskog rata, često organizirala projekcije u dobrotvorne svrhe kako bi opravdala svoje poslovanje (primjerice u ratnih udovica, siročadi, Crvenog križa, u korist evakuiranih iz Pule za koje se znalo da žive u jako teškim uvjetima u izbjeglištvu itd.). Također, od prodanih ulaznica davani su i određeni doprinosi u ratne svrhe. Naravno, na repertoaru su najčešće bili filmski žurnali i dokumentarni filmovi o ratu najrazličitijih naslova i proizvodnje. Neki od njih snimljeni su i u Puli. Naime, zbog značajnosti Pule kao carske luke i događaja koji se tu izmjenjivali, česti su bili posjeti poznatih ličnosti, od samog cara i carice do tadašnjih glumaca i pjevača, a pratili su ih i snimatelji filmskih novosti. Tako su nastali prvi dokumentarni filmovi o Puli i Brijunima, što će kulminirati tijekom Prvog svjetskog rata kada je pulsko stanovništvo bilo zasuto filmskom propagandom kojom se nastojalo podignuti moral carskih podanika na odlasku. Iako je za rata snimljeno dosta filmova, nijedan od njih nije sačuvan u cjelini, međutim, nije na odmet spomenuti sljedeće naslove: *Brioni, Naša vojska na moru, Jedan dan u ratnoj luci Pula, Heroji našeg mora, Sahrana Velikog admirala Hausa, Nj.V. Car u posjeti ratnoj mornarici, Carska i kraljevska flota...*

Kada već govorimo o filmovima snimljenima u Puli, treba istaknuti kako je u svojim počecima razvoj filma bio poglavito vezan za razvoj kinematografa. Prikazivači su ujedno bili i producenti, snimatelji i distributeri filmova, u čemu su prednjačili braća Fragiaco, G. Nicolini, S. Spina, Covini i dr. Iako se prvotno smatralo da je pionirske filmove o Puli snimio J. Bläser 1903. (*Porinuće Szigetvara u brodogradilištu u Uljaniku, Isplata mornara na brodu Radetzky, Mornari se zabavljaju na palubi jednog broda*), novija su istraživanja pokazala da je još u travnju 1898., Lumièreov snimatelj Alexandre Promio snimio manevre austrougarske mornarice u Puli i Šibeniku. Inače poznat po prvoj upotrebi vožnje kamere, Promio je u pulskoj luci i priobalju snimio sljedeće kratke filmove: *Priprema za boj i Iskravanje i puščana paljba*. Ti su snimci, uz one Šibenske, ujedno i najstariji filmovi snimljeni na tlu Hrvatske! Potom, treba svakako spomenuti i prvog domaćeg snimatelja Rudolfa Marinkovića, koji je 1913. snimio *Procesiju na Tjelovo u Puli*, ali i druge filmove koji je predstavio na Jadranskoj izložbi u Beču. Ušao je u anale

i po tome što je bio vlasnik prve filmske kuće Adria film (na početku Medulinske ulice), koja je snimala sve što se tada događalo u Puli.

Kao što vidimo, u Puli su kinematografske aktivnosti do kraja Prvog svjetskog rata bile vrlo žive. Prikazalo se desetak tisuća naslova, dok je čak tridesetak filmova snimljeno na domaćem terenu, iako se nažalost većinom nisu uspjeli sačuvati. Nakon propasti Austro-Ugarske, uslijedio je period talijanske uprave (1918.-1943.), obilježen ekonomskim i političkim nemirima, te kulturnom represijom netalijanskog stanovništva. Pulska filmska povijest vezat će se za talijansku kinematografiju i filmove "bijelih telefona", a iz tog vremena, Pula baštini i svoje dvije filmske sugrađanke, kasnije svjetski poznate talijanske glumice. Riječ je o Alidi Valli (1921.-2006.), omiljenoj glumici za Drugog svjetskog rata i nakon njega, koja je imala specifičan način glume i radila s mnogim filmskim velikanima. Snimila je stotinjak filmova od koji su najpoznatiji Hitchcockov *Slučaj Paradin*, Reedov *Treći čovjek*, Viscontijev *Osjećaj*, Pasolinijev *Kralj Edip* i Bertoluccijevo *Dvadeseto stoljeće*. Također, u Puli je rođena i filmska diva Laura Antonelli (1941.) koja je obilježila talijanski film sedamdesetih. Bila je poznata po razgolićenim ulogama, ali i zahtjevnim glumačkim ostvarenjima poput *Božanske nimfe* (1971.), *Malizia - igra vatrom* (1974.) i *Nevino* (1977.).

Između dvaju svjetskih ratova popularnost filma je porasla. Stare dvorane postale su pretijesne, pa su ih stale zamjenjivati veće, modernije i ljepše. Na Giardinima su postojala dva veća kina, Nazionale i Sala Umberto, u koje se moglo smjestiti preko tisuću posjetitelja, te kino Impero manjeg kapaciteta. Nadalje, u Ulici Sergijevaca također je djelovalo njih nekoliko - veliko i moderno uređeno kino Garibaldi (bivše kino Eden), potom Nazario Sauro odnosno Italia (bivše kino Crvenog križa), te kino Savoia (bivši Leopold). Potonje je bilo jedno od najmanjih kina u gradu, s glazbom uživo i cijenama ulaznica od jedne lire, a zbog čestog prikazivanja vestern filmova zvali su ga i "Pistola". I konačno, u blizini amfiteatra radilo je još jedno kino - Arena. U vrijeme Italije, započela je i filmska povijest pulskog amfiteatra, budući da je 1938. godine u njemu održana *Revija talijanskih i stranih filmova*.

Nakon što je Italija kapitulirala u Drugom svjetskom ratu, a snage Trećeg Reicha okupirale grad, Pula je pretrpjela teška razaranja od strane savezničke avijacije u kojima je uništeno primjerice i kino Garibaldi. Po završetku rata, odlaskom Saveznika i pobjedom Titovih partizana, pulska će kina doživjeti ponovni uzlet budući da je u socijalističkom okruženju film imao velik društveni i

politički značaj, a Lenjin proglasio film kao najvažniju umjetnost. Filmovi koji su se isprva prikazivali bili su sovjetske produkcije, a najraniji prikazani filmovi vezani uz Pulu bili su *Zastava* s tematikom iz NOB-a, prema scenariju Jože Horvata, te *Barbe Žvane* s tematikom borbe istarskih partizana, rađen prema predlošku Gervaisove pripovijetke *Volovi odlaze*. Ovo razdoblje obilježava i rad poznate pulske kazališne i filmske glumice Marije Crnobori (1918.) koja je svoje poznate filmske uloge ostvarila u filmovima kao što su *Priča o fabrici* (1948.), *Posljednji dan* (1951.) i *Nevera* (1953.), te u filmskom serijalu njemačke koprodukcije *Winnetou* (1966.).

Kina u Jugoslaviji bila su dobro posjećena. Krajem pedesetih, filmove se moglo pogledati u Domu kulture, kasnijem Pionirskom domu "Slavko Grubiša" (danas Društvo Naša djeca). Na Korzu (tj. Giardinima), glavnom društvenom okupljalištu u Puli, radili su pak kino Partizan (bivši Impero), kino Beograd (bivši Nazionale) te kino Zagreb (bivša Sala Umberto u kojoj je pedesetih bio smješten Centralni dom kulture). Nadomak Punte nalazilo se i kino Arena (od 1973. Istra), najmanje pulsko kino. Zanimljivo je da su se u njemu prikazivali filmovi B produkcije, borilačke i erotske tematike, što je pogodovalo vojnicima koji su na Muzilu služili vojni rok, a četvrtkom imali izlaz u grad. I konačno, kao mjesto povremenih projekcija služio je i bivši Dom JNA (današnji Dom hrvatskih branitelja).

Za vrijeme Jugoslavije Pula dobiva svoje filmske i festivalske attribute koje i danas baštini i unapređuje. Ljudi zadušeni za kulturu grada, dosjetili su se kako bi pulski amfiteatar mogao poslužiti kao idealno okruženje za veće i značajnije kulturne događaje. Tako se na inicijativu Marijana Rotara, 1953. održala *Revija stranih filmova*. Zbog odlične posjećenosti, u Areni će se i 1954. održati revija filmova, ali ovoga puta domaćih, čime su stvoreni

temelji festivala. Kroz svoju dugovječnu povijest mijenjao je razna imena (od jugoslavenskog, hrvatskog sve do međunarodnog) te nadograđivao svoj program. Danas je Pula Film Festival jedan od najstarijih europskih i svjetskih filmskih festivala. Postao je tradicionalnim mjestom okupljanja domaćih filmaša, posjećuju ga brojni novinari, festivalski ravnatelji i međunarodna filmska imena. Osim u amfiteatru, njegovi se programi održavaju u Istarskom narodnom kazalištu, na Kaštelu, u Kinu Valli, MMC Luka, Zajednici Talijana (Circolu), ali i na ostalim punktovima u gradu.

Kada spominjemo festivale, valja spomenuti i Međuklupski autorski festival amaterskog filma (također Mala Pula ili Prljavi film), koji se održavao od 1966. do 1990. uoči filmskog festivala u Areni. Pokrenut je na poticaj Ive Siljana, a održavao se u dvorištu Narodne tehnike, zgrade u kojoj je već djelovao Foto-kino klub Jelen (1962.-1990.), također kao takav zaslužan za pokretanje prva četiri MAFAF-a. Poslije se održavao na Kaštelu, a nekoliko puta i u Domu braće Ribar. Po broju prijavljenih filmova, prisutnosti autora, poslije i studenata filmskih akademija, bio je najvećom manifestacijom amaterskoga filma odraslih na području Jugoslavije. Budući da su se pobjednički filmovi prikazivali kao uvertira igranim filmovima u Areni, MAFAF je u tom kontekstu bio odskočna daska mnogim danas priznatim autorima (poput Lordana Zafranovića).

Raspalom Jugoslavije i Domovinskim ratom (1991.-1995.), u Puli je ponovno promijenjena vlast, ali i struktura i broj stanovništva. Usporedno s društvenim i političkim promjenama, tekli su slabo regulirani i nezakoniti procesi privatizacije poduzeća od kojih su mnoga propala. Tako su i pulska kina zatvorena zbog zakona, konkurencije slobodnog tržišta, sve veće dostupnosti videorekordera i broja videoteka, kao i opće promjene životnog stila i navike uslijed tranzicije, u zonu neprofitabilne djelatnosti. Naime, svoja su vrata zatvorili kino Giardini (bivši Partizan) na čijem je mjestu danas kafić i kockarnica, potom kino Divić-grad/Pula (bivši Beograd) koji se pretvorio u improviziranu garažu, te kino Istra, danas zapušten prostor. Usporedno sa zatvaranjem gotovo svih kinodvorana u Puli, skupina entuzijasta je u Istarskom narodnom kazalištu 1992. pokrenula Art-kino, koje je dvije godine kasnije preraslo u Kinoteku koja je sve do 2008. priređivala programe raznih kinematografija.

Od svih pulskih kina, jedino je bivše kino Zagreb opstalo. Nakon višemjesečnog renoviranja, u tom je prostoru 2008. otvoreno najsuvremenije monokino u Hrvatskoj – Kino Valli. Osim regularnog filmskog programa i ugošćavanja Pulskog filmskog festivala, Kino Valli nudi niz posebnih programa, edukacijskih ciklusa i događanja za sve uzraste, te se proteklih osam godina profiliralo kao značajno mjesto društvenog i kulturnog interesa grada Pule. Osim Kina Valli i Pula Film Festivala, danas je aktivna i Pulska filmska tvornica koja potiče amatersko filmsko stvaralaštvo, produkciju i edukaciju filmskih autora. Pojavila se 2004. kao popratni program Pula Film Festivala, a od 2011. djeluje i kao kino klub. Stoga, imajući u vidu dugu i bogatu filmsku prošlost grada s najstarijim filmskim festivalom u državi, kao i suvremene tendencije kojima se promiče filmska kultura, medijska pismenost i stvaraju nove generacije filmofila, možemo ustanoviti da je Pula bila i ostala gradom ljubitelja filma.

Izvori:

- Ćurić, Mate, *Kino Pistola – filmska Pula*, Pula, 2010.
- Dukovski, Darko, *Povijest Pule: deterministički kaos i jahači apokalipse*, Pula, 2011.
- Kalčić Miodrag, "Kronika pulskih festivala", u: <http://www.jergovic.com/ajfelov-most/kronika-pulskih-festivala1/>
- Kosanović, Dejan, *Kinematografske delatnosti u Puli: 1896.-1918.*, Beograd, 1988.
- www.istrapedia.hr/
- <http://www.pulafilmfestival.hr/hr/o-festivalu/pulski-filmski-festival>